

4/2023,
iyul-
avgust
(№ 00066)

“СУВТАЪМИНОТИ” КОРХОНАЛАРИ ФАОЛИЯТИНИНГ БИЗНЕС-МОДЕЛИ БОШҚАРУВ ҲИСОБИНИНГ ОБЪЕКТИ СИФАТИДА

Саидакбаров Хусниддин Абдусаломович

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси молия-иқтисод бўлими бошлиғи, п.ф.ф.д., (PhD).

saidakbarov1975@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0008-3107-2310>

DOI: https://doi.org/10.55439/EIT/vol11_iss4/a5

Аннотация

Ушбу мақолада бошқарув ҳисобининг янги концепцияси сифатида сув ҳўжалиги ташкилотларининг бизнес моделини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятларини очиб бериш, ташкилотнинг бизнес модели фирма ишлашининг таркибий операцион ва молиявий механизмларини, унинг маҳсулотлари ва хизматларини ҳозирги вақтда ҳам, иқтисодий субъектнинг стратегик мақсадларига эришиш учун кейинги ривожланиш йўналишларини шакллантириш нуқтаи назаридан ҳам тақдим этишга қаратилган. Ташкилотянинг молиявий фойдасини таъминлаш учун макро-муҳит омиллари контекстида таҳлил қилиш ва баҳолашга бўйича масалалар, ёритилган.

Калит сўзлар: бошқарув ҳисоби, сув ҳўжалиги, бизнес-модель, молия, халқаро стандарт, ахборот, молиявий ҳисобот.

БИЗНЕС-МОДЕЛЬ ПРЕДПРИЯТИЯ «ВОДОСНАБЖЕНИЕ» КАК ОБЪЕКТ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА

Сайдакбаров Хусниддин Абдусаломович

Заведующий отдела финансов и экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан, к.э.н.

Абстрактный

В данной статье в качестве новой концепции управленческого учета мы раскроем особенности формирования бизнес-модели водохозяйственных организаций, с точки зрения формирования структурно-операционных и финансовых механизмов бизнес-модели организации, ее продукции и услуг, а также перспективных направлений развития для достижения стратегических целей хозяйствующего субъекта. Освещены вопросы анализа и оценки в разрезе факторов макросреды для обеспечения финансовой выгоды организации.

Ключевые слова: управленческий учет, водное хозяйство, бизнес-модель, финансы, международный стандарт, информация, финансовая отчетность.

THE BUSINESS MODEL OF THE ACTIVITY OF "WATER SUPPLY" ENTERPRISES AS AN OBJECT OF MANAGEMENT ACCOUNTING

Head of the Department of Finance and Economics of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan, Ph.D.

Abstract

In this article, as a new concept of management accounting, we will reveal the specific features of the formation of the business model of water management organizations, from the point of view of forming the structural operational and financial mechanisms of the organization's business model, its products and services, and the future development directions for achieving the strategic goals of the economic entity. is also aimed at presenting. Issues of analysis and evaluation in the context of macro-environmental factors to ensure the financial benefit of the organization are covered.

Key words: management accounting, water management, business model, finance, international standard, information, financial reporting.

Кириш

Иқтисодиётнинг эволюцион ривожланиш тенденцияси шундан иборатки, бошқарув ҳисоби йил сайин иқтисодий субъектлар фаолиятига тобора кўпроқ жорий этилмоқда. Корпоратив муҳитда бошқарув ҳисобини жадал қўллаш шароитида унинг методологияси маҳаллий бизнеснинг ўзига хос шароитларига, шунингдек, тармоқнинг ўзига хос хусусиятларига мослашиш жараёнида баъзи ўзгаришларга дуч келади. Шу муносабат билан иқтисодиётнинг сув хўжалиги секторидаги хўжалик бирликларини бошқариш тизимида ахборотни ҳосил қилишга нисбатан кўплаб ёндашувлар катта ўзгаришларни бошдан кечирмоқда. Ҳисобга олиш объектларини кенгайтириш замонавий бошқарув ҳисоби тизимидаги анча барқарор тенденция ҳисобланади. Бошқарув ҳисоби соҳасида халқаро бухгалтерлар институти ҳамда Америка дипломли бухгалтерлар институти[1] ҳомийлигида ишлаб чиқиладиган бошқарув ҳисобининг халқаро тамойилларига мувофиқ ҳар қандай ташкилотнинг асоси бўлиб хизмат қилувчи бизнес модели ана шундай объектлардан бири ҳисобланади, бунда бошқарув ҳисоби бизнес моделини самарали бошқариш учун зарур ахборот оқимларини яратиши керак. Ушбу ҳужжатга мувофиқ бизнес модели ва бошқарув ҳисоби тизимини боғловчи компанияларни ривожлантириш (Modeling Value Creation) учун тавсиялар ишлаб чиқиш (бизнес моделининг ҳолати тўғрисидаги маълумотларни идентификациялаш, шунингдек, хавфли вазиятлар ва фаолиятнинг потенциал истиқболли турларини ташхис қилиш) муҳим жиҳат ҳисобланади.

Компаниянинг молиявий фойдасини таъминлаш учун макро-муҳит омиллари контекстида таҳлил қилиш ва баҳолашга катта эътибор қаратиш лозим. Ҳужжатда қайд этилишича, бошқарув ҳисобини юритувчи мутахассислар шўғулланадиган ҳамма нарсанинг асосида улар касбининг қадриятлари ётади. Булар профессионализм (Professionalism), релевантлик (Relevance), инновациялар (Innovation), меҳнатсеварлик (Diligence) ва этика (Ethics) нинг касбий стандартларига риоя этиш. Ушбу қадриятларни ифодаловчи инглизча сўзларининг дастлабки ҳарфлари PRIDE акронимини ҳосил қилади.

Замонавий дунёда глобаллашув ва технологик ривожланиш жараёнлари эътиборни ҳисоб юритишнинг прогностик функциясига қаратади, чунки иқтисодий тузилманинг конфигурациясини ва бошқарув қарорларининг қабул қилиниши ҳамда қўшимча қийматнинг яратилишига таъсир кўрсатишга қодир бўлган муайян иқтисодий ҳодисалар ва жараёнларнинг хусусиятларини тахмин қилиш тобора мураккаблашиб

бормоқда. Замонавий корпорацияларда қийматни яратиш жараёни нафақат, анъанавий ҳисоб юритиш методологиясида қабул қилинган каби, балки молиявий капитални бошқаришни ҳам назарда тутати. Молиявий капиталдан ташқари капиталнинг қуйидаги турлари ҳисоб юритиш, баҳолаш, назорат ва иқтисодий таҳлил қилиш объектлари ҳисобланади:

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Ўтказилаётган тадқиқот контекстида биз ўз олдимизга замонавий муаллифларнинг тадқиқотларида тадбиркорлик ва стратегик бошқарувнинг янги концепцияси сифатида талқин этиладиган инқироз шароитида сувтаъминоти ташкилотларининг бизнес моделини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятларини очиқ бериш вазифасини қўйдик. Бухгалтерия ҳисобининг ягона тизимига нисбатан бошқарув ҳисобининг ўрни ва ролини идентификациялаш, шунингдек бошқарув ҳисобининг асосий иқтисодий категориялари талқин қилиш масалалари С.В.Булгакова Я.В. Соколов., С. Т. Horngren, В.Ф.Палиа, К.Т.Nurmanov, R.В.Хасанова[2-3] ва бошқаларнинг ишларида кўриб чиқилган. В.Ф.Палийнинг таъкидлашича, "бошқарув ҳисоби ҳисоб юритиш доирасидан ташқарига чиқади. Бу ички хўжалик бошқарувининг ўтмишда яхши таниш бўлган ички хўжалик ҳисоб-китобида жуда ўхшаш, бозор иқтисодиёти шароитига мослаштирилган комплекс усулидир". Лекин шу билан бирга уларнинг рағбатлантириши бошқарув ҳисобини ривожлантириш учун асос бўладиган иқтисодий негизга эга эмаслиги аниқ [3,19-20-б.]. Бошқарув ҳисобининг концептуал методологик асосларини ривожлантиришнинг долзарб муаммоларига унинг воситаларнинг шаклланиши, бошқарув ҳисоби методологиясининг шаклланиш босқичларини кўриб чиқиш, мустақил фан сифатида бошқарув ҳисобининг ўзини ўзи идентификациялаши омилларининг янги гуруҳларини ажратиш масалалари киради. Ўз навбатида, В.А.Хасанов, ушбу фикрни ривож- лантириб, шундай дейди: "Бошқарув ҳисоби корхонада ўзини ўзи тартибга солишнинг бошқарув контуридаги тесқари боғлиқликни таъминловчи ўзига хос механизми ҳисобланади"[3]. О.В.Рожнова эса контроллингни мустақил фан сифатида идрок қилишни рад этиш ҳақида гапиради: "Контроллинг мустақил маънога эга эмас ва унинг таркибий қисмлари бошқарув ҳисоби элементларининг алоҳида таркибий қисмларини ўзида намоён этади" [4,19-20-б.].

Чунончи С.В.Булгакова "бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботларни тузиш амалиёти ташкилот фаолият кўрсатишининг иқтисодий шарт-шароитлари таъсир кўрсатади" [5, 26-б.]. К.Т.Nurmanov- нинг таъкидлашича, "бухгалтерия ҳисобига бир марта белгиланган нарса сифатида қаралмаслиги лозим, чунки у ҳар доим ўз атрофидаги муҳитнинг таъсирига дучор бўлади".

Ташкилотининг бизнес модели фирма ишлашининг таркибий операцион ва молиявий механизмларини, унинг маҳсулотлари ва хизматларини ҳозирги вақтда ҳам, иқтисодий субъектнинг стратегик мақсадларига эришиш учун кейинги ривожланиш йўналишларини шакллантириш нуқтаи назаридан ҳам тақдим этишга қаратилган. Интеграциялашган ҳисоботлар кенгаши бизнес моделини "киришларни фирманинг хўжалик фаолияти орқали чиқишларга (маҳсулот ва хизматларга) ва ташкилотнинг стратегик мақсадларини амалга оширишга ҳамда қисқа, ўрта ва узоқ муддатли истиқболда қиймат яратишга қаратилган натижаларга айлантириш тизими" сифатида талқин қилади [6].

1-жадвал

Бизнес-модел концепцияси нашр этиш фаолиятининг наукометрик кўрсаткичлари

Нашрларнинг йиллар бўйича тақсимланиши		Ўрин	Нашрий фаолиятнинг мамлакатлар бўйича тақсимланиши	Мақолалар сони
		1	АҚШ	3675
2016	309	2	Хитой	3645
2015	1509	3	Германия	2451
2014	1742	4	Буюк Британия	1528
2013	1859	5	Австралия	1002
2012	2508	6	Голландия	859
2011	2620	7	Италия	855
2010	2656	8	Франция	818
2009	2398	9	Испания	785
2008	1913	10	Тайвань	747
2007	1265		Мавзу соҳаси бўйича тақсимланиш	
2006	1003	1	Ахборот технологиялари	13107
2005	910	2	Инженерия	7566
2004	617	3	Бизнес, менежмент, бухгалтерия ҳисоби	4391
2003	388	4	Математика	3678
2002	242	5	Фирмани бошқариш	2840
2001	177	6	Ижтимоий фанлар	2037
1995	68	7	Иқтисодиёт, эконометрика, молия	1253
1990	30	8	Атроф муҳит ҳақидаги фанлар	704
1980	2	9	Энергетика	650
		10	Қишлоқ ва сув хўжалик фанлари ва биохимия	545

Манба: scopus базаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Тадқиқот методикаси

Бизнес модель концепциясининг моҳияти ва асослари бўйича мавжуд бўлган илмий тадқиқотларни ўрганиш, статистик маълумотлардан фойдаланиш ва иқтисодий жиҳатдан таққослаш ва таҳлил қилиш, мантиқий фикрлаш, илмий абстракциялаш, маълумотни гуруҳлаш, анализ ва синтез, индукция ва дедукция усулларида кенг фойдаланилган.

Таҳлили ва натижалар

Стратегик менежмент тизимида бизнес моделини кўриб чиқиш нуқтаи назаридан ушбу иқтисодий категория, биринчи навбатда, қийматни ҳосил қилиш занжирининг тавсифи (фойда формуласининг тавсифи) сифатида талқин этилади. Бунда қийматни ҳосил қилиш занжирининг бизнес моделини тавсифлаш чоғида таърифланадиган ҳар бир бўғини харажатларга олиб келади, даромад ҳосил қилади ёки ўз навбатида бухгалтерия ҳисобининг объектлари ҳисобланадиган активлардан фойдаланади. Ушбу ҳолат бухгалтерия ҳисоби бизнес моделини шакллантиришда бошқарув функцияси сифатида алоҳида ўрин тутишини таъкидлайди. Кўпинча бизнес моделида қуйидагиларочиб берилиши керак:

- қўшимча қийматни ҳосил қилиш жараёни тушуниш учун муҳим бўлган маълумот;

- иқтисодий субъектнинг бозорда табақаланиш белгиларини тавсифловчи маълумотлар (маҳсулотнинг ўзига хос хусусиятлари, бозор сегментациясининг даражаси, сотиш каналлари ва б.);

- тижорат фаолиятининг самарадорлигига таъсир кўрсатувчи жараёнлар;

- тижорат фаолиятининг натижалари ҳақидаги ахборот, шунингдек таркибий элементлар, компаниянинг ўтмиши, ҳозирги ва келажак, капиталнинг турлари, миқдорий ва матнли ахборот ўртасидаги боғлиқликлар ҳақидаги маълумотлар;

- контрагентлар ва бошқа манфаатдор субъектлар билан муносабатларнинг сифати ҳақида маълумотлар;

- фойдаланувчилар турли гуруҳлари учун муҳим бўлган бошқа (ижобий ва салбий) маълумотлар ва бошқалар.

Бизнес модели инқирозга қарши бошқарув ҳисоби моделининг объекти ҳисобланишини тасдиқловчи баъзи тезисларни келтирамиз:

- бизнес моделининг энг муҳим хусусиятларидан бири – зарарсиз фаолиятни таъминлашдан иборат. Бошқарув ҳисоби тизимида барча қўлланиладиган воситалар самарали бошқарув қарорларини, шунингдек зарар кўрмаслик концепциясининг амалга оширилишини таъминловчи қарорларни қабул қилиш учун ахборотни ҳосил қилишга қаратилган;

- ҳар бир компаниянинг бизнес модели бетақордор, бунинг натижасида у билан фақат бошқарув жамоаси шуғулланиши мумкин, бунда бошқарув ҳисоби ахборот-таҳлилий негиз бўлади;

- бизнес-модель иқтисодий субъект бизнес жараёнларининг келгусидаги исталган ҳолатини тавсифлайди, бу истиқболли ҳисоб юритиш концепциясига асосланган стратегик бошқарув ҳисоби имманент тавсифлари билан боғлиқ;

- бизнес-модель иқтисодий субъектнинг эндоген муҳитидаги ўзгаришлар таъсири остида, шунингдек бозор конъюнктураси ва бизнес-муҳит ишлашининг динамик параметрлари таъсири остида доимий равишда ўзгариб туради, бу эса узлуксиз ҳисоб юритишни, таҳлил ва назорат қилишни, ҳисоботлар тузишни талаб қилади ҳамда фақат бошқарув ҳисобининг воситалари ёрдамида амалга оширилиши мумкин;

- бизнес-моделнинг тавсифи иқтисодий субъектнинг ишидаги "тор жойларни"

аниқлаш, янада ривожланишнинг муқобил вариантлари ва сценарийларини баҳолаш имконини беради ва шу нуқтаи назардан турли манфаатдор томонлар: бизнес ҳамкорлар, инвесторлар, ички ходимлар, банклар, маслаҳатчилар ва ахборот сўровларининг қондирилишига фақат интеграциялашган ҳисоботларни шакллантириш орқали эришиш мумкин бўлган бошқа контрагентлар учун фойдали бўлиши мумкин;

- бошқарув ҳисобининг кўплаб усуллари бизнес моделига асос қилиб олинган маълумотлардан фойдаланишга асосланади; масалан, ташкилотда ишлаб чиқиладиган бюджетни режалаштириш тизими бизнес моделининг параметрлари билан имкон қадар мувофиқлаштирилган бўлиши керак, чунки у компаниянинг фойдаси қандай шаклланади, компаниянинг фойда олишга қаратилган ҳаракатлари қанақа, деган саволларга жавоб бериши керак.

Хулоса ва таклифлар

Ушбу босқичда олиб борилган тадқиқотлар қуйидаги натижаларга эришиш имконини берди:

Сўнги йилларда шундай барқарор тенденция шаклландики, унга кўра бошқарув ҳисоби ва контроллингнинг замонавий тизимида ҳисоб юритиш объектларининг доимий равишда кенгайиши юз бермоқда, деган хулосага келинди. Шу муносабат билан, биз иқтисодий субъектнинг бизнес моделига объект сифатида қараймиз, бу, ўз навбатида, менежмент (бошқарув концепцияси сифатида) ва бошқарув ҳисобининг (бошқарувни ахборот билан қўллаб-қувватлаш концепцияси сифатида) кроссфункционал ўзаро ҳамкорлиги доирасида бошқарув ҳисоби воситаларидан амалда фойдаланиш чегараларини кенгайтиради. Ушбу тезисни тушунтириш учун шуни таъкидлаيمизки, стратегик менежмент тизимидаги бизнес моделини кўриб чиқиш нуқтаи назаридан ушбу иқтисодий категория, биринчи навбатда, қийматни ҳосил қилиш занжирининг тавсифи (фойда формуласининг тавсифи) сифатида талқин этилади.

Шу билан бирга, бизнес моделининг тавсифида таърифланадиган қийматни ҳосил қилиш занжирининг ҳар бир бўғини харажатларга олиб келади, даромадларни ҳосил қилади ёки активлардан фойдаланади, бу эса, ўз навбатида, бухгалтерия ҳисобининг объектлари ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. American institute of Certified Public Accountants, AICPA
2. С. Т. Horngren. Cost Accounting: A Managerial Emphasis / С. Т. Horngren, S.M. Datar, G. Foster. – New Jersey.: Prentice Hall, 2003. – P.
3. В.Ф.Палий. Развитие методологии управленческого учета /В.Ф.Палий, Бухгалтерский учет.-2044-№12
4. О. В. Рожнова. Управленческий учет как глобальная учетная наука / О. В. Рожнова // Учет. Анализ. Аудит. – 2015. – № 6. – С.
5. Я. В. Соколов. Управленческий учет: миф или реальность? / Я. В. Соколов // Бухгалтерский учет. – 2016. – № 18. – 51-59 с.
6. <https://www.ifac.org/global-knowledge-gateway/business-reporting/discussion/business-models-integrated-reporting>